

Людміла Хмяльніцкая
Віцебск

Невядомыя старонкі жыццяпісу Аляксандра Рыпінскага

Вывучэннем жыцця і творчасці Аляксандра Рыпінскага на працягу амаль сарака гадоў займаўся польскі даследчык Францішак Герман, які прысвяціў “знакамітаму этнографу, піянеру польскай фатаграфіі, удзельніку паўстання 1831 года, пісьменніку, педагогу, гісторыку, мастаку, графіку, літографу, кніжніку, друкару і выдаўцу” шэраг сваіх публікацый¹. На пачатку XXI стагоддзя скарбонку даследаванняў пра А. Рыпінскага істотна папоўніў Мікола Хаўстовіч².

¹ F. G e r m a n, *Jeszcze w sprawie stosunku Mikołaja Gogola do zbioru pieśni ludowych Zoriana Dołęgi Chodakowskiego (list do redakcji)* „Polska Sztuka Ludowa” [1952], R. VI, listopad-grudzień, nr 6, s. 360; F. G e r m a n, *Aleksander Rypiński*, „Etnografia polska” 1962, t. 6, s. 267–280; F. G e r m a n, *Rypiński Aleksander* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIII/4, z. 139, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 546–548; F. G e r m a n, *Aleksander Rypiński pierwszy polski fotograf w Paryżu i w Londynie* [w:] *Polska fotografia w świecie. V symposium historyczne*, Szczecin 1991, s. 51–55 i інш.

² Гл.: М. Хаўстовіч, *Жыццёвы і творчы шлях Аляксандра Рыпінскага* [у:] М. Хаўстовіч, *Айчына здалёку і зблізку (Ігнацы Яцкоўскі і Аляксандар Рыпінскі)*, Мінск 2006, с. 57–182; М. Хаўстовіч, *Лонданскія выданні Нячысціка Аляксандра Рыпінскага* [у:] *Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры Белдзяржуніверсітэта*, выпуск сёмы, Мінск 2006, с. 63–77; М. Хаўстовіч, *Паэтыка другой часткі зборніка Аляксандра Рыпінскага “Роезье”* [у:] *Феномен пагранічча: польская, украінская і беларуская літаратура – уплывы і ўзаемаўзбагачэнне. Феномен пограниччя: польська, українська та білоруська література – взаємне проникнення і взаємозбагачення. Fenomen pogranicza: polska, ukraińska i białoruska literatura – wzajemne przenikanie i wzbogacanie: [зборнік дакладаў, прачытаных на Міжнароднай навуковай канферэнцыі ў Любліне 17–18 кастрычніка 2007 г.]*, Універсітэт імя М. Кюры-Складоўскай (Люблін), ПАН (Аддзел у Любліне), Польскі інстытут у Мінску, с. 110–122; М. Хаўстовіч, *Паэтыка зборніка А. Рыпінскага “Вершаваныя творы”* [у:] *Нацыянальнае і агульначалавечае ў славянскіх літаратурах: матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі, 19–20 верасня 2007 года, у 2 ч., ч. 2*, с. 147–159; М. Хаўстовіч, *Апошнія творчыя праекты Аляксандра Рыпінскага* [у:] *Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавечае ў літаратуры: міжнародныя навуковыя чытанні, прысвечаныя памяці Івана Навуменкі (2–3 кастрычніка 2008 г.): зборнік навуковых артыкулаў*, с. 109–114; М. Хаўстовіч, *Аляксандар Рыпінскі: знаёмы і незнаёмы, “Arche”* 2009, № 5 (80), травень, с. 281–395; М. Хаўстовіч, *Аляксандар Рыпінскі: знаёмы і незнаёмы* [у:] М. Хаўстовіч, *Шляхамі да беларускасці. Нарысы, артыкулы, эсэ*, Warszawa 2010, с. 279–383 i інш.

Мэта нашага даследавання – пошук новых дакументаў пра тыя старонкі біяграфіі паэта, што менш за ўсё вывучаны даследчыкамі – гады пасля вяртання з эміграцыі на Бацькаўшчыну.

У маёнтак Кукавячына пад Віцебскам, які на той час належаў брату паэта Віктару, А. Рыпінскі прыехаў летам 1859 года. За ім як былым інсургентам быў усталяваны строгі сакрэтны нагляд і абмежаваны перамяшчэнні па губерні.

Пасля 28 гадоў выгнання і жыцця на чужыне А. Рыпінскі апынуўся ў вялікай шляхецкай сям’і. У Кукавячыне жылі Віктар Рыпінскі з жонкаю Стафаніяй з Грахоўскіх, якія мелі шасцёра дзяцей (у 1860 годзе нарадзілася яшчэ адна дачка Марыя)³.

Яшчэ адзін брат Аляксандра – Канстанцін Рыпінскі – да гэтага часу ўжо памёр: *Імяны спіс парафіян* Астровенскага касцёла яшчэ ў 1852 годзе паведамляў пра тое, што Віктар узяў на выхаванне дзяцей брата. У Кукавячыне разам з яго сям’ёю жылі пляменнікі Апалінарыя, Аляксандра, Канстанцін, Віктар і Уладзімір. Тут жа дажывалі свой век і браты маці Аляксандра і Віктара Рыпінскіх – падпалкоўнік Іван Зброжка, якому ў 1852-м было 65 гадоў, і паручнік Фартунат Зброжка 62 гадоў. У суседнім маёнтку Байбароды жыў 75-гадовы “памешчык Франц Зброжка”⁴.

Вялікая сям’я жыла ў Кукавячыне не надта заможна. Спрабуючы вырашыць свае фінансавыя праблемы, яшчэ ў студзені 1859 года Віктар Рыпінскі паступіў на дзяржаўную службу і стаў пасярэднікам “па палюбоўным спецыяльным размежаванні зямель агульных і празпалосных дач” у Віцебскім павеце, і на гэтай пасадзе праслужыў не менш за дзесяць наступных гадоў⁵. Аднак, нягледзячы на ўсе намаганні, на пачатку 1862 года быў складзены вопіс маёнтка Кукавячына “для продажу за прыватныя даўгі”⁶.

³ Гл.: *Выписи из метрических книг костелов Сенненского деканата* за 1851, 1852 и 1853 гг., а таксама *Исповедные росписи различных приходов Сенненского деканата Могилевской губернии* за 1865 г., Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ), ф. 1781, воп. 26, спр. 1131, арк. 91; воп. 30, спр. 378, арк. 34–34 адв., 35 адв.; спр. 381, арк. 7 адв., 28 адв.; спр. 384, арк. 26. Выказваю глыбокую ўдзячнасць сп. Вітальду Ханецкаму за ўказанне на гэтыя крыніцы.

⁴ *Именной список (Status Animarum) прихожанам обоого пола римско-католического исповедания Могилевской губернии Сенненского уезда и Сенненского деканата Островенского прихода. Составлен за 1852 год*, НГАБ, ф. 1781, воп. 26, спр. 904, арк. 72–72 адв.

⁵ *Памятная книжка Витебской губернии на 1861 год*, Витебск 1861, с. 37; *Памятная книжка Витебской губернии на 1862 год*, Витебск 1862, с. 27; *Памятная книжка Витебской губернии на 1863 год*, Витебск 1863, с. 25; *Памятная книжка Витебской губернии на 1865 год*, СПб. 1865, с. 40; *Памятная книжка Витебской губернии на 1866 год*, Витебск 1866, с. 40; *Памятная книжка Витебской губернии на 1867 год*, СПб. 1867, с. 48; *Памятная книжка Витебской губернии на 1869 год*, Витебск 1869, с. 59.

⁶ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (далей – РДГА), ф. 577, воп. 4, спр. 180, арк. 22, 25.

Да 1865 года Віктар Рыпінскі стаў удаўцом – пра гэта паведамлялі *Памятная книжка Витебской губернии*⁷ і *Справедныя росписы Сенненскага деканата*. Пляменнікі да гэтага часу ўжо ўладкаваліся ў жыцці, а вось уласныя дзеці яшчэ патрабавалі клопату і ўвагі – старэйшаму Феліксу споўнілася 16 гадоў, малодшай Марыі – усяго 6⁸.

Жадаючы дапамагчы брату, А. Рыпінскі вырашыў паспрабаваць самастойна зарабляць на жыццё: адчыніў у Віцебску фотаатэлье.

Віцебскі фатограф

Першыя фатаграфічныя атэлье пачалі з’яўляцца ў губернскім Віцебску на пачатку 1860-х гадоў. Свае майстэрні адчынілі “рыжскі грамадзянін” Кінаў, тытулярны саветнік Чаховіч, “магілёўскі грамадзянін” Пашкоўскі⁹. Апошні, дарэчы, фігураваў у справе, якая ў 1863 годзе была заведзена на Арцёма Вярыгу-Дарэўскага. У адным з дакументаў паведамлялася: “Арцёмі Вярыга перапісваецца з варшаўскімі палякамі і некалькі тыдняў таму ён адаслаў у Вільню і Варшаву фатаграфічныя партрэты групы галоўных фанатыкаў віцебскіх... Партрэты гэтыя здымаў фатограф Пашкоўскі”¹⁰.

Тады ж, у 1863-м, выйшла спецыяльнае распараджэнне генерал-губернатора М. Мураўёва аб дадатковым кантролі над літаграфіямі, друкарнямі і фатаграфічнымі ўстановамі. “Зараз больш чым калі-небудзь установы падобнага кшталту мусяць падпадаць строгаму і пільнаму кантролю з боку мясцовага губернскага кіраўніцтва”, – паведамлялася ў цыркуляры, разасланым па загадзе галоўнага начальніка краю. На ўладальнікаў фатаграфій цяпер ускладалася асабістая адказнасць за друкаванне “выяў, што адлюстроўваюць партрэты асобаў, вядомых па ўдзелу ў мяцяжы, або віды, якія нагадваюць пра палітычныя смуты ў Польшчы”¹¹. Апрача таго, усе яны павінны былі падаць паручыцельствы ў добранадзейнасці ад не менш чым трох асобаў і грашовы заклад у памеры ад 200 да 600 рублёў, “у адпаведнасці з колькасцю працаўнікоў і памерам вытворчых прац ва ўстанове”¹².

Фатаграфіяй А. Рыпінскі пачаў займацца яшчэ ў Францыі. Яго фатаграфічных прац, зробленых у эміграцыі, сёння вядома няшмат. Сярод іх – два аўтапартрэты. Абодва яны былі выкананы прыкладна ў адзін час – каля 1853 года. Уласны літаграфаваны партрэт аўтар змясціў у кнігах *Poezije i Sierżant-filozof*. Іншая фатаграфічная выява А. Рыпінскага была ўклеена ў экзэмпляр *Poezije*, які належаў Баляславу Жындзе.

⁷ *Памятная книжка Витебской губернии на 1865 год*, с. 40.

⁸ *Исповедные росписи Сенненского деканата. 1865 г.*, НГАБ, ф. 1781, воп. 26, спр. 1131, арк. 91.

⁹ И. А б р а м о в а, *Не моргайте, господа, выдержка всего две минуты*, “Витебский курьер” 1993, 27 марта.

¹⁰ Г. К і с л ё ў, *Загадка беларускай Энеіды*, Мінск 1971, с. 196.

¹¹ НГАБ, ф. 1416, воп. 4, спр. 11847, арк. 7.

¹² НГАБ, ф. 1416, воп. 4, спр. 11630, арк. 5 адв.

Яе Ф. Герман апісвае наступным чынам: “Ён сядзіць, левую руку трымае на левай назе, правая абাপёртая на стол, на якім ляжаць кнігі, пінжак расшпілены, на камізэльцы ланцужок ад гадзінніка, гальштук-матылёк, падстрыжаныя вусы, валасы кучаравыя, подпіс ад рукі: Аляксандр Рыпінскі”¹³.

Ф. Герман і М. Хаўстовіч у сваіх працах змяшчаюць яшчэ адзін фотопартрэт А. Рыпінскага. Зроблены ён быў у 1863 годзе, па ўсёй верагоднасці, ужо ў Кукавячыне самім паэтам, які з берагоў туманнага Альбіёна прывёз не толькі свае друкі і рукапісы, але і поўны камплект фатаграфічных прылад. Здымак быў зроблены відавочна не ў студыі, паэт нязмушана размясціўся ў хатнім фатэлі, пакрытым вялікім кілімам. Адной рукою ён злёгка падпірае галаву, другою прытрымлівае на каленнях кніжку ці альбом. Напружанасць у ягонай позе, у адрозненне ад папярэдніх здымкаў, тут ужо не адчуваецца – паэт, нарэшце, знайшоў дом і супакой.

Жадаючы самастойна зарабляць кавалак хлеба, “дваранін Віцебскага павета Аляксандр Феліксаў сын Рыпінскі” вырашыў успомніць сваё былое рамяство і адчыніць у Віцебску ўласную фатаграфічную ўстанову. З гэтаю мэтай 13 жніўня 1865 года ён падаў на імя віцебскага грамадзянскага губернатара У. Вярхоўкіна *Запіску*, у якой пісаў: “Практыкуючыся жывапісам з малых гадоў, я вывучыў і падобнае да яго фатаграфічнае мастацтва, ва ўсіх яго адценнях і ў поўнай дасканаласці. З продкаў ураджэнец тутэйшага рускага краю, жадаючы прывесці мае веды на карысць любімага майго горада і грамадства, набыўшы сабе за мяжою ўсе неабходныя да таго матэрыялы і апарат, маю гонар, спаўняючы жаданне многіх з мясцовых жыхароў, пакорна прасіць ваша правасхадзіцельства дазволіць мне адчыніць у давераным вашай апецы горадзе Віцебску першакласную фатаграфічную ўстанову разам з пастаяннаю выставаю як уласных маіх твораў, так і твораў іншых лепшых фатографаў, разам з магазінам усіх патрэбных фатаграфічных і жывапісных матэрыялаў, як гэта звычайна робіцца ў С.-Пецярбургу і ў іншых лепшых гарадах Еўропы”¹⁴.

Да гэтага часу з Кукавячына А. Рыпінскі ўжо перабраўся на жыхарства ў Віцебск і ўладкаваўся ў 2-й частцы горада ў доме тытулярнага саветніка Юліяна Рамеля, які служыў сталаначальнікам у казённой палаце¹⁵.

Неспрактыкаванасць у такога роду справах саслужыла просьбіту дрэнную службу: зварот А. Рыпінскага, пададзены ў канцылярыю губернатара на звычайнай паперы, у канцы верасня быў вернуты падаўцу

¹³ F. G e r m a n, *Aleksander Rypiński pierwszy polski fotograf w Paryżu i w Londynie...*, s. 52–53. Гэты партрэт у 1924 г. надрукаваў у сваёй кнізе *Гісторыя беларускае літаратуры* Максім Гарэцкі.

¹⁴ *Дело по прошению дворянина Александра Рыпинского о разрешении открыть в городе Витебске фотоаграфию. 1865–1866 гг.*, НГАБ, ф. 1416, воп. 4, спр. 11630, арк. 2–2 адв.

¹⁵ *Памятная книжка Витебской губернии на 1863 год...*, с. 33.

з патрабаваннем заплаціць 80 капеек срэбрам “за нягербавую паперу”. 4 кастрычніка А. Рыпінскі паўтарыў прашэнне, дадаўшы да яго ўжо два аркушы “па сорок капеек гербавай годнасці” і дапоўніў просьбай “адчыніць фатаграфію ў г. Віцебску, з пастаяннаю выставаю і дыярамаю; з поўным фатаграфічным і пры ім жывапісным магазінам усіх патрэбных да гэтых двух мастацтваў прыпасаў і з правам адлучкі ў паветы”¹⁶. Апошняя акалічнасць нагадвала пра ўсё яшчэ паднагляднае становішча паэта.

Пасля гэтага справа ўскладнілася атрыманнем паручыцельстваў і ўнясеннем грашовага закладу. Хто мог узяць на сябе адказнасць за былога інсургента? У архіўнай справе знаходзім тры пасведчанні – за палітычную добранадзейнасць А. Рыпінскага ў студзені 1866 г. паручыліся яго брат Віктар¹⁷, памешчык Суражскага павета “Міхаіл Францаў сын Лісоўскі”¹⁸, яго брат памешчык Дрысенскага павета “губернскі сакратар Адольф Францаў сын Лісоўскі” (браты падпісалі адно паручыцельства), а таксама “выконваючы пасаду Віцебскага губернскага маршалка, генерал-маёр Храпавіцкі”¹⁹.

Браты Лісоўскія даводзіліся, відаць, раднёй Ігнату Лісоўскаму, які служыў аканомам у маёнтку Кукавячыне²⁰. Аднак як удалося атрымаць паручыцельства самога губернскага маршалка Міхаіла Пятровіча Храпавіцкага? Магчыма, і тут варта шукаць сваяцкую пратэкцыю. Такую, напэўна, мог скласці А. Рыпінскаму Ігнат Храпавіцкі – знаны збіральнік беларускіх песень, пра якога Рамуальд Падбярэскі пісаў у прадмове да *Шляхціца Завальні*. Ён быў адным з буйнейшых землеўласнікаў Віцебскай губерні (яго маёнтак меў больш за 10 тысяч дзесяцін зямлі), вясной 1859 года шляхта Дрысенскага павета абрала яго сваім маршалкам, а пазней, у 1880 годзе, ён стаў губернскім маршалкам²¹. Па справах службы І. Храпавіцкі не аднойчы прыязджаў у Віцебск, дзе мог сустрэцца з А. Рыпінскім.

Што тычыцца грашовага закладу, які трэба была ўнесці за дазвол адчыніць фотаатэль, то яго сума была вызначана А. Рыпінскаму не ў 200, як ён першапачаткова меркаваў, а ў 400 рублёў срэбрам. Такіх

¹⁶ НГАБ, ф. 1416, воп. 4, спр. 11630, арк. 1.

¹⁷ У архіўных справах захаваўся *Спіс памешчыкам і шляхціцам, якія жывуць Віцебскай губерні ў Віцебскім павеце з атэстацыяй Віцебскага павятовага маршалка за 1863 г.* У ім знаходзілася сведчанне добранадзейнасці самога Віктара Рыпінскага: “Паводзін добрых і добранадзейных” (НГАБ, ф. 1430, воп. 1, спр. 31383, арк. 12).

¹⁸ Міхаілу Францавічу Лісоўскаму ў Віцебскім павеце належаў маёнтка Малінопаль з фальваркам Малінаўка, або Калышкі, з 1419 дзесяцінамі зямлі (*Памятная книжка Витебской губернии на 1878 год*, Витебск 1878, с. 267).

¹⁹ НГАБ, ф. 1416, воп. 4, спр. 11630, арк. 13–14.

²⁰ Гл. *Сведны роспіс* Астровенскага прыхода на 1852 г. (НГАБ, ф. 1781, воп. 26, спр. 904, арк. 72 адв.).

²¹ *Памятная книжка Витебской губернии на 1866 год...; Списки губернских предводителей дворянства Российской империи. 1785–1895. Составлены и изданы Черниговским предводителем дворянства графом Милорадовичем*, Чернигов 1895, с. 4.

грошай у паэта не было, і ён звярнуўся па дапамогу да брата Віктара. Той, каб атрымаць неабходную суму, заклаў свае маёнткі “ў Віцебскім павеце Кукавячына і Магілёўскай губерні Сенненскага павета Бутрымова празваныя”, хоць Кукавячына і без таго ўжо было абцяжарана шматлікімі “прыватнымі даўгамі”. Карыстаючыся апошняй акалічнасцю, губернскія ўлады яшчэ паўгода пратрымалі прашэнне А. Рыпінскага без адказу.

Стомлены прымусовым бяздзейнем і бюракратычнай цяганінай уладаў, у дапаўненне да 400 рублёў закладу, забяспечанага на маёнтках брата, А. Рыпінскі ўнёс яшчэ 200 рублёў “у дзяржаўных банкавых білетах”. “А таму што заклад мой зараз дасягае ўжо самай высокай нормы 600 рублёў, то і спадзяюся дзякуючы гэтаму атрымаць званне першакласнага губернскага віцебскага фатографа, які мае перад іншымі перавагу выконваць усе казённые патрабаванні”, – пісаў ён 6 чэрвеня 1866 года ў чарговым прашэнні²².

Аднак толькі праз месяц, 13 ліпеня, віцебскі губернатар накіраваў сваё “прадстаўленне” на А. Рыпінскага ў Вільню. Адказ за подпісам генерал-губернатара Паўночна-Заходняга краю генерал-ад’ютанта К. фон Каўфмана быў накіраваны з Вільні ў сталіцу губерні 31 жніўня. У ім меўся “дазвол двараніну Віцебскага павета Аляксандру Рыпінскаму, пасля выканання ім устаноўленых законам і асобнымі правіламі ўмоў, адчыніць у г. Віцебску фатаграфічную ўстанову, пра якую ён просіць”. “Што ж дачыць права выездаў Рыпінскага ў паветы, – паведамлялася далей, – то такія выезды могуць быць яму дазволены не інакш, як па асобнаму кожны раз на тое дазволу начальства”. Апрача таго, К. фон Каўфман паведамляў, што пра дадзены дазвол ён напісаў “да ведама” міністру ўнутраных спраў²³.

Так быў змарнаваны год толькі на тое, каб дабіцца права на адкрыццё фотаатэлье. Канкурэнтаў у новай справе ў А. Рыпінскага аказалася няшмат. Кінаў і Чаховіч да гэтага часу ўжо з’ехалі з Віцебска, працавала толькі атэлье Якуба Пашкоўскага. У снежні 1866 г. адчынілася фатаграфічная ўстанова Сігізмунда Юркоўскага. Фатаграфіяй займаліся і некалькі аматараў, сярод якіх быў памешчык Лепельскага павета Міхаіл Кусцінскі, добры знаўца мясцовых старажытнасцяў.

І Я. Пашкоўскі, і С. Юркоўскі займаліся ў Віцебску не толькі здымкамі ў студыі. Са сваімі фатаграфічнымі прыладамі яны хутка выйшлі на вуліцы горада. Широкай вядомасцю сёння карыстаецца фотаздымак Я. Пашкоўскага, на якім ён зафіксаваў гістарычны цэнтр Віцебска – Ратушную плошчу з мосту праз Віцьбу²⁴. У Публічнай бібліятэцы Санкт-

²² НГАБ, ф. 1416, воп. 4, спр. 11630, арк. 26.

²³ *Ibidem*, арк. 34.

²⁴ Арыгінальны адбітак гэтага здымка захоўваецца ў Віцебскім абласным краязнаўчым музеі. Аб ім гл.: О. Д а в и д о в с к а я, *Пашковский. Витебскъ. История одной фотографии*, “Витебский проспект” 2011, № 26, 30 июня, с. 6.

Пецяярбурга захоўваецца адзін з першых здымкаў Сігізмунда Юркоўскага, зроблены ў Віцебску ў 1867 годзе. Фота мае назву *Дастаўка паравоза на чыгуначную лінію Арол–Віцебск, якая будзецца, 1867*. Аднак на самой справе шэсць пар коней, запрэжаных цугам, цягнуць цяжкі лакаматыў не ў бок вакзала, а наадварот ад яго.

Хутэй за ўсё, здымаў Віцебск і А. Рыпінскі. На жаль, аніводзін здымак безумоўнага ягонага аўтарства не захаваўся. Хоць ёсць адно фота, якое вельмі хацелася б прыпісаць аўтарству А. Рыпінскага. Гэта від на левабярэжную частку Віцебска з Задзвіння з групай асобаў на пярэднім плане. Здымак па зафіксаваных на іх архітэктурных аб'ектах можна датаваць досыць дакладна: паміж 1862 і 1864 гадамі. У 1862 г. з фасада Дабравешчанскай царквы былі зняты вежы і ўсталяваны новы купал над алтаром, а ў 1864-м дамініканскі касцёл быў пашкоджаны пажарам. Хто ведае, раптам маляўнічая група абывацеляў на пярэднім плане – гэта брат былога інсургента Віктар Рыпінскі з жонкаю і дзеткамі, якія прыехалі з маёнтка ў губернскі Віцебск? Аднак наўрад ці хто калі-небудзь ужо зможа адказаць на гэтае пытанне...

Як працавала ў Віцебску фатаграфічная ўстанова А. Рыпінскага, сказаць цяжка – ніякіх звестак аб гэтым знайсці не ўдалося. Вядома толькі, што хутка з дома Рамеля пазт перабраўся на жыхарства ў дом Грудзінскай на Пакроўскай вуліцы ў 2-й частцы Віцебска (зараз вул. Шубіна). Там жа, верагодней за ўсё, размяшчалася і яго фатаграфічная ўстанова.

Праіснавала атэлье, аднак, нядоўга. Ужо на пачатку студзеня 1868 года А. Рыпінскі вымушаны быў яго зачыніць. Паліцэйскі прыстаў другой часткі Віцебска, накіраваны ўпэўніцца, ці сапраўды атэлье спыніла сваю працу, даносіў начальству: “Дваранін Аляксандр Рыпінскі з першага дня сакавіка месяца гэтага года пераехаў на кватэру ў доме памешчыка Вышынскага ў 2-й частцы. Ніякіх прылад для заняткаў фотасправай не мае і ёю не займаецца, што дакладна вядома бліжэйшым суседзям. Прычым, віцебскі мешчанін Іван Грыгаровіч дадаў, што сын яго Уладзімір быў узяты ў навучанне Рыпінскім, аднак з першага дня студзеня гэтага года адпраўлены, таму што з гэтай даты зачыніў фатаграфію, якую ўтрымліваў”²⁵.

Фармальнай прычынай закрыцця ўстановы стала неабходнасць уладальніка атрымаць на рукі грашовы заклад у 200 рублёў срэбрам, які ён пакінуў у Віцебскім губернскім праўленні ў выглядзе “двух банкавых дзяржаўных пяціпрацэнтных старублёвых з купонамі білетаў”. Як тлумачыў у сваім прашэнні сам А. Рыпінскі, заклад гэты ён пазычыў “у пані калезскай асэсаршы ўдавы Скарупы”, якая, калі захварэла, пачала патрабаваць яго назад²⁶.

²⁵ НГАБ, ф. 1416, воп. 4, спр. 11630, арк. 43.

²⁶ *Ibidem*, арк. 40.

Прычына на першы погляд выглядае пераканаўча. Аднак больш уважлівае вывучэнне архіўных дакументаў скіроўвае думкі ў іншы бок. Яшчэ ў красавіку 1866 года Віцебскае губернскае праўленне, разглядаючы на адным са сваіх пасяджэнняў пытанне аб забеспячэнні закладамі добранадзейнасці “ўладальнікаў друкарняў, фатаграфій і да т. п. устаноў”, прыйшла да высновы ўжываць гэтыя санкцыі “і ў далейшы час для асобаў не рускага паходжання”. Пры гэтым рабілася агаворка аб тым, што “калі начальства фактычна ўпэўнена будзе ў поўнай добранадзейнасці і адданасці ўраду азначаных утрымальнікаў, то можа хадайнічаць аб вяртанні закладаў тым з іх, што заслугоўваюць асаблівага даверу”²⁷. Летам 1868 г. такі заклад быў вернуты фатографу С. Юркоўскаму. Аднак А. Рыпінскі для мясцовых уладаў, відаць, па-ранейшаму заставаўся асобай, якая не “заслугоўвае асаблівага даверу”, таму і пытанне аб магчымасці вяртання яму закладу без перапынення працы фотаатэлье нават не абмяркоўвалася.

Зачыніўшы фотаатэлье ў Віцебску, А. Рыпінскі падаўся “ў вёску”. Аднак і тут улады не пакідалі яго ў спакоі. Жадаючы высветліць, куды пасля закрыцця фотаатэлье было перададзена ўсё абсталяванне, яны накіравалі да А. Рыпінскага прыстава. “На прад’яўленую мне паперу Віцебскага губернскага праўлення, – пісаў паэт 30 снежня 1868 года, – маю гонар патлумачыць, што я, зачыніўшы рашуча маю фатаграфічную ўстанову, ад’ехаў у вёску і займаюся гаспадаркай. Апараты ж мае разладжаны зусім, але не прададзены, і знаходзяцца часткова пры мне, а часткова ў горадзе Віцебску, надалей да майго будучага распараджэння”²⁸. Назва “вёскі”, у якую з’ехаў “фатограф, дваранін Аляксандр Рыпінскі”, была пазначана ў канцы таго ж ліста. Ёю, насуперак чаканням, аказалася не Кукавячына ці Бутрымова, а Саланец, гісторыю якога нам далей і трэба высветліць.

Загадкавы Саланец

Ніякіх згадак пра маёнтка Саланец у сувязі з біяграфіяй А. Рыпінскага ў працах даследчыкаў ніколі не сустракалася. Што гэта за “вёска”? Каму яна належала? Можа быць, яна таксама была ўласнасцю брата паэта Віктара?

Аднак спробы пацвердзіць гэтую версію вынікаў не далі. Сярод уладанняў В. Рыпінскага ва ўсіх дакументах значыліся толькі два маёнткі: Кукавячына і Бутрымова.

Абцяжаранае даўгамі Кукавячына ўсё ж давялося прадаць. На пачатку студзеня 1866 года газеты краю змясцілі на сваіх старонках абвесткі аб продажы маёнтка Кукавячына з 399 дзесяцінамі і 405

²⁷ Дело по предложению г. Главного Начальника Края о подчинении фотографических заведений правилам, установленным для типографий и литографий. 1866 г., НГАБ, ф. 1416, воп. 4, спр. 11800, арк. 14.

²⁸ НГАБ, ф. 1416, воп. 4, спр. 11630, арк. 48.

сажнямі “на задавальненне даўгоў уладальніка”. У ліку іншай маёмасці продажу падлягаў і “панскі дом з двума флігелямі і рознага кшталту гаспадарчымі пабудовамі”²⁹.

Мясцовасцяў пад назваю Саланец у Віцебскай губерні было шэсць, пра што сведчыць *Список населенных мест*. Усе яны знаходзіліся ва Ушацкай воласці Лепельскага павета: маёнтак, сядзіба і фальварак Саланец, а таксама вёскі Саланец 1-ы, Саланец 2-і і Саланец 3-і³⁰. Яшчэ пяць Саланцоў было ў Магілёўскай губерні. Адна вёска “Саланец пры возеры Буі” знаходзілася ў Лёзненскай воласці і чатыры Саланцы размяшчаліся на тэрыторыі воласці Руднянскай³¹. Апошнія дзеля адрознення мелі ў сваіх назвах тапаграфічныя ўдакладненні: вёска і маёнтак Саланец Буевіч, а таксама вёска і маёнтак Саланец Заблоцкі. У якім жа з гэтых Саланцоў трэба было шукаць сляды А. Рыпінскага?

Адказу на гэтае пытанне даваўся б чакаць доўга, аднак аўтару гэтых радкоў пашчасціла: у архіве ў метрычнай кнізе Віцебскага касцёла Св. Антонія ўдалося знайсці запіс аб смерці паэта (падрабязная гаворка аб гэтым далей). Запіс сведчыў аб тым, што памёр А. Рыпінскі “ў мызе Страганах Віцебскага павета”, пакінуўшы пасля сябе “ўдавою Ксаверу Аляксандраўну з Заблоцкіх Рыпінскую”, і быў пахаваны на Саланецкіх могілках³². Пасля гэтага адразу стала зразумела, што шукаць варта сярод тых маёнткаў, што знаходзіліся па суседству з Віцебскім паветам, а ўжо з усіх Саланцоў Лёзненскай і Руднянскай воласцяў спыніцца на Саланцы Заблоцкім, названым так па прозвішчы ўладальнікаў.

Паводле звестак, надрукаваных на пачатку 1880-х гадоў у зборніку, што выйшаў пад рэдакцыяй магілёўскага губернатара А. Дэмбавецкага, сапраўды знаходзім маёнтак Саланец Руднянскай воласці Аршанскага павета Магілёўскай губерні. Належаў ён шляхціцу рыма-каталіцкага веравызнання Віктару Аляксандравічу Заблоцкаму і меў 1594 дзесяціны зямлі. Уладанне было вялікае, аднак толькі яго невялікая частка (усяго 162 дзесяціны) была “прыдатнай” – знаходзілася пад лесам, раллём і сенакосам. Ва ўладанне маёнткам В. Заблоцкі ўступіў паводле спадчыннага права ў 1863 годзе. На момант складання дакумента гаспадаркай у маёнтку кіраваў арандатар. Дзесяць рублёў гадавога прыбытку прыносіў вадзяны млын³³.

²⁹ “Виленские губернские ведомости” 1866, № 2 (8 января), с. 7. За ўказанне на гэтую крыніцу выказваю падзяку сп. Уладзіславу Вяроўкіну-Шэлюце.

³⁰ *Список населенных мест Витебской губернии*, под ред. А. Сапунова, Витебск 1906, с. 208–209.

³¹ *Список населенных мест Могилевской губернии*, под ред. Г. Пожарова, Могилев 1910, с. 134–135.

³² НГАБ, ф. 1781, воп. 26, спр. 1262, арк. 107 адв.

³³ *Опыт описания Могилевской губернии*, под ред. А. Дембовецкого, кн. 3, Могилев 1884, с. 156–157.

Як пазнаёміўся Рыпінскі з Заблоцкімі? Яны маглі быць крэўнымі паэта Тадэвуша Лады-Заблоцкага, які разам з А. Рыпінскім вучыўся ў Віцебскай базыльянскай гімназіі. А, магчыма, да гэтага знаёмства прывялі літаратурныя заняткі, да якіх А. Рыпінскі вярнуўся на пачатку 1860-х гадоў.

Пасяліўшыся ў Кукавячыне, паэт працягнуў свае фальклоразнаўчыя даследаванні. “Іду, брат, па-твойму на мужыцкую свадзьбу аж у Бутрымова, – напісаў «сусед Рыпінскі» ў кароткай запісцы Арцёму Вярэгу-Дарэўскаму, – так грошы табе после сам прывязу, а цяпер ня маю часу. Гутаркі адсылаю, але после мне дасі”³⁴.

У экс-выгнанніка з’явілася і новае захапленне: ён пачаў збіраць беларускамоўныя, як правіла, ананімныя літаратурныя творы, якія распаўсюджваліся ў асяроддзі навакольных памешчыкаў і сялян. Ад Зянона Харошчы, яшчэ аднаго знаёмца па базыльянскай гімназіі, А. Рыпінскі запісаў беларускі варыянт паэмы *Энеіда навыварат*, якую той ведаў на памяць³⁵. Адбылося гэта не пазней 1864 года³⁶. Праз шэсць гадоў напісаў у Віцебску да яго вялікую прадмову, дзе разгледзеў паралелі да паэмы з нямецкай, французскай, рускай і польскай літаратур (тэкст не захаваўся). З. Харошча жыў у маёнтку Завольша Аршанскага павета, на адлегласці ўсяго некалькіх вёрст ад Саланца Заблоцкіх, і цалкам верагодна, што мог пазнаёміць А. Рыпінскага са сваімі суседзямі.

З. Харошча лічыў аўтарам беларускай *Энеіды* Мыслоўскага, Рамуальд Падбярэскі – былога віцебскага віцэ-губернатара Ігната Манькоўскага, уладальніка маёнтка Мілае пад Віцебскам. Апошняга пункту гледжання прытрымліваўся і нейкі “шляхціц Юрэвіч”, які распавёў А. Рыпінскаму рамантычную гісторыю жаніцьбы Манькоўскага (да якой меў дачыненне імператар Павел І). На жаль, прафесар М. Піятуховіч, да якога ў 1920-я гады трапілі рукапісы А. Рыпінскага, не згадаў імя гэтага шляхціца. Ім мог быць Сцяпан Восіпавіч Юр’евіч, які быў у 1853–1859 гадах віцебскім губерньскім маршалкам, а мог аказацца і іншы чалавек – прозвішча Юрэвіч (Юр’евіч) сустракаецца досыць часта ў спісах землеўладальнікаў Віцебскай губерні³⁷. Аднак кім бы не быў той

³⁴ Пачынальнікі. *З гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст.*, укл. Г. Кісялёў, 2-е выд., Мінск 2003, с. 274.

³⁵ М. П і я т у х о в і ч, *Рукапісы А. Рыпінскага* [у:] *Шляхам гадоў*, [вып. 1], Мінск 1990, с. 225.

³⁶ Зянон Харошча памёр не пазней 1864 г. Як уладальнік маёнтка Завольша ён згадаваецца ў спісе парафіян Мікуліна-Руднянскай рыма-каталіцкай парафіі за 1854 г., аднак адсутнічае ў спісе за 1864 г. (НГАБ, ф. 1781, воп. 26, спр. 990, арк. 11 адв.; спр. 1103, арк. 89). У 1870 г. ва ўладанне маёнткамі Завольша і Чарніца “паводле спадчыннага права” ўступіў Артур Зянонавіч Харошча (*Опыт описания Могилевской губернии...*, с. 174–175). Ён быў выпускніком Віцебскай мужчынскай Аляксандраўскай гімназіі, якую скончыў у 1860 г. (А. С а п у н о в, *Историческая записка 75-летия Витебской гимназии*, Витебск 1884, с. 132).

³⁷ Напрыклад, у 1861 г. Міхаіл Восіпавіч Юр’евіч быў дэпутатам Віцебскага Дваранскага сходу ад Невельскага павета (*Памятная книжка Витебской губернии на 1861 год...*, с. 36).

Юрэвіч, магчыма, менавіта разам з ім А. Рыпінскі накіраваўся па слядах Манькоўскага ў маёнтак Мілае – хутчэй за ўсё, у спадзяванні знайсці ў нашчадкаў рукапіс *Энеіды*. Ва ўсялякім выпадку, М. Пятуховіч паведамляў, што ў прадмове да паэмы “Рыпінскі ў лірычных танах дае нам апісанне маёнтку Манькоўскага: ён старанна занатоўвае “*riękność ogrodu i formy rozmaicie i sztucznie strzyżonych tam drzewek*”³⁸.

Аднак вернемся да нашага Саланца. Самую раннюю па часе згадку пра жыхароў фальварка “Саланец п[ана] Заблоцкага” знаходзім у спісе парафіян Мікуліна-Руднянскай парафіі за 1854 год. Галавой сям’і быў Аляксандр Заблоцкі 55 гадоў. У маёнтку ён жыў разам з жонкаю Ганнаю 46 гадоў і дзвюма дочкамі – Ксаверыяй 29 і Лізавета 24 гадоў³⁹. Сын Аляксандра і Ганны Віктар Заблоцкі (28 гадоў) у гэты час жыў у іншым фамільным маёнтку – Страганы Суражскага павета Віцебскай губерні⁴⁰. Ён быў парафіянінам таго ж Руднянскага касцёла, бо хоць маёнткі Заблоцкіх знаходзіліся ў розных губернях, адлегласць паміж імі была невялікай.

Наступны спіс парафіян “Мікуліна-Руднянскай каталіцкай парафіі”, які захаваны ў архіве, датаваны 1864 годам. З яго даведваемся, што ў “Саланцы памешчыка Заблоцкага” на гэты час ужо пахавалі галаву сям’і. У маёнтку цяпер жылі “Ганна Заблоцкая, удава”, яе сын Віктар і дачка Ксаверыя⁴¹. У спісе чамусьці не згадвалася Лізавета Заблоцкая. Па ўсёй верагоднасці, менавіта да яе варта аднесці словы яе маці, “землеўласніцы Ганны Ігнатавай Заблоцкай”, якая ў 1867 годзе ў прашэнні на імя віцебскага губернатара пісала: “Маю пад маёй апекай дачку ад нараджэння ў хваравітым стане, знявечаную”⁴².

Як паведамляў Поўны спіс жылым месцам у Магілёўскай губерні Аршанскага павета, датаваны 1857 годам, фальварак “Саланец 2-і” знаходзіўся “пры возеры безназоўным”⁴³. Гэтае невялікае возера, у якое ўпадае рэчка, існуе і сёння. Аднак гэта, бадай што, і ўсё, што захавалася ад старой сядзібы. Яе месцазнаходжанне ўдалося адшукаць з цяжкасцю.

Вёска Саланец цяперашняга Руднянскага раёна Смаленскай вобласці Расіі налічвае ўсяго каля 20 жыхароў і знаходзіцца на адлегласці пяці кіламетраў на захад ад Рудні і трох на поўдзень ад аўтадарогі Арол – Віцебск. Аднак да гісторыі роду Заблоцкіх гэты Саланец не мае

³⁸ М. П і я т у х о в і ч, *Рукапісы А. Рыпінскага...*, с. 226.

³⁹ *Исповедная роспись Руднянского прихода Могилевской губернии Оршанского уезда за 1854 год*, НГАБ, ф. 1781, воп. 26, спр. 990, арк. 10.

⁴⁰ *Ibidem*, арк. 10 об.

⁴¹ *Исповедные росписи костелов Оршанского деканата за 1864 год*, НГАБ, ф. 1781, воп. 26, спр. 1103, арк. 87 адв.

⁴² *Дело по прошению помещицы Витебского уезда Анны Заблоцкой по процентному сбору. 1867 г.*, НГАБ, ф. 1430, воп. 1, спр. 33185, арк. 1. У гэтым жа прашэнні Г. Заблоцкая, на той час уладальніца маёнтка Страганы, піша: “Жыхарства маю ў Магілёўскай губ. Аршанскага павета ў родных у маёнтку Саланец” (*Ibidem*, арк. 1 адв.).

⁴³ РДГА, ф. 1290, воп. 4, спр. 80, арк. 368 адв.

ніякага дачынення. Вёска Саланец Заблоцкі сёння называецца ўжо зусім па-іншаму – Пяскі. Сядзіба Заблоцкіх знаходзілася прыкладна за кіламетр ад гэтай вёскі. Панскі дом, мяркуючы па ўсім, стаяў на невялікім узвышэнні над возерам. Зараз ад дома не засталася і следу, і толькі адна вялікая ліпа, што ўзвышаецца над мясцовасцю, можа служыць арыенцірам у пошуках. Ад возера ў бок дома цягнецца рад высаджаных у лінію вербаў, скурчаных ад старасці. Іх можна прыняць за рэшткі пад'язной алеі. Калі ўпадзе моцна падточаная часам старая ліпа, адзінай дамінантай на ўзгорку застанецца толькі жалезная канструкцыя апоры высакавольтнай лініі электраперадач, што праходзіць побач.

Восень у Страганах

Калі А. Рыпінскі пабраўся шлюбам з Ксаверыяй Заблоцкай, сёння невядома – ніякіх архіўных дакументаў на гэты конт выявіць не ўдалося. Але фрагментарна вядомыя факты біяграфіі паэта дазваляюць сказаць, што ў 1872 годзе ён зноў жыў у Віцебску, а ў 1877-м – ужо ў маёнтку Страганы, які ў спадчыну ад маці атрымала Ксаверыя⁴⁴. У наступным, 1878 годзе, калі складаліся спісы землеўласнікаў Віцебскай губерні, уладальніца Страганаў была ўнесена ў іх ужо з новым прозвішчам – Ксаверыя Аляксандраўна Рыпінская⁴⁵.

Аднак адным толькі гэтым шлюбам роднасныя сувязі Рыпінскіх з Заблоцкімі не абмежаваліся. Замуж за брата Ксаверыі Віктара Заблоцкага выйшла пляменніца паэта Марыя Рыпінская, малодшая дачка яго брата Віктара⁴⁶.

Восень жыцця інсургент, эмігрант, тавянчык, перакладчык вершаў Томаса Мура, фалькларыст і аўтар уласных вершаваных твораў сустрэў разам з жонкаю ў ціхім маёнтку Страганы Веляшковіцкай воласці Віцебскага павета Віцебскай губерні. Месца, дзе некалі знаходзіўся фальварак Страганы (цяпер Лёзненскі раён Віцебскай вобласці), яшчэ ў 1980-я гады спрабаваў адшукаць Генадзь Каханоўскі. Ужо тады гэта было не так проста, і дабрацца да месца даследчыку ўдалося толькі вярхом на кані. Пра свае пошукі Г. Каханоўскі пісаў: “Я ўжо ведаў, што ў Страганах трэба пытацца «Гумно», а гэта і будзе сядзіба Рыпінскага. Мой мілы конік-спадарожнік давёз да парослага кустарнікам узвышша. Злез я, агледзеў мясціну, рэшткі падмурка і нешырокую дарожку, якая некалі вяла да гэтай сядзібы”⁴⁷.

⁴⁴ М. П і я т у х о в і ч, *Рукапісы А. Рыпінскага...*, с. 223.

⁴⁵ *Памятная книжка Витебской губернии на 1878 год*, Витебск 1878, с. 271.

⁴⁶ Гл. запіс аб смерці В. Заблоцкага ў 1882 г. у метрычнай кнізе Віцебскага касцёла Св. Антонія: “1882 года траўня 26 дня ў маёнтку Саланцы Аршанскага павета памёр Віктар Аляксандравіч Заблоцкі ад запалення лёгкіх, быў далучаны да Св. Таямніц. Дваранін, калезжскі сакратар; муж Марыі, народжанай Рыпінскай, якая засталася ўдавою; меў ад нараджэння 56 гадоў, пакінуў дачку Эмілію. Астанкі ягоныя кс. Беліковіч пахаваў 28 мая 1882 года ў Саланцы на сямейных могілках” (НГАБ, ф. 1781, воп. 26, спр. 1262, арк. 68 адв.).

⁴⁷ Г. К а х а н о ў с к і, *Вандраванні*, “Маладосць” 1984, № 10, с. 154.

Калі натурныя пошукі Г. Каханоўскага не далі асаблівай інфармацыі, то заглыбленне ў архіўныя дакументы аказалася больш плённым. “Адлегласць ад губернскага Віцебска – 55 вёрст, ад павятовага Суража – 30, ад Парэчча – 40, ад Смаленска – 100, мястэчак Калышак – 5, Янавіч – 25, Лёзна – 20, Мікуліна – 15, ад паштовай дарогі да Віцебска – 25”, – паведамлялася ў *Інвентары Віцебскай губерні Суражскага павета*⁴⁸ маёнтка *Страганоў памешчыка Аляксандра Заблоцкага*, складзенага ў 1848 годзе⁴⁹. Далей паведамлялася наступнае: “Маёнтак гэты складаецца з аднаго фальварка, які называецца Страганы, да яго вёсак шэсць, а менавіта: Козіна, Грабаціна, Мякты, Мяснікі, Самахвалы, Тачэры. [...] Рэк, азёр, ставоў няма. Дарогі толькі палявыя і купецкія, якія ідуць ад мястэчак да Віцебска. [...] Агульная плошча гэтага маёнтка па інвентары паказана 964 дзесяціны. Размеркаванне земляў: памешчык мае сядзібнай 8½, пашы 105, сенажацяў 198, пад лясамі і зараснікамі 404, непрыдатнай 5 дзесяцін 140 сажняў. Надзелена для сялян: на адно цягла, г. зн. працоўнага мужчыну і жанчыну сядзібнай 2, пашы 6 і сенажацяў 2 дзесяціны. А ўсяго для сялян сядзібнай 113, пашы 204 і сенажацяў 68 дзесяцін. Глеба – сугліністая, часткова шэрая, малападзолістая, тарфяная. Сярэдні ўраджай азімага хлеба ў 5 зярнят”⁵⁰. У маёнтку вырошчвалі збожжавыя культуры, лён і жывёлу, а прадавалі “свае творы” або “ў мястэчках Лёзне, Рудні, Калышках, Любавічах на адлегласці ад 7 да 35 вёрст”, або вазілі ў губернскі Віцебск. “На купецкай дарозе да Віцебска” знаходзілася і карчма Буракоўшчына, якая прыносіла памешчыку штогод прыбытку “ад піцейнага продажу” 150 рублёў⁵¹.

“Гаспадарчыя ўстановы” ў *Інвентары* апісваліся вельмі сцісла: “Пабудовы ў панскім двары, дом і іншыя службы ўсе гаспадарчым чынам уладкаваныя драўляныя. Млын у малым памеры ветраны, меле на хатнія патрэбы. Сялянскія пабудовы ўвогуле драўляныя, на іх пабудову лес уладальнік дае па меры неабходнасці”⁵².

Як ужо згадвалася вышэй, у 1854 годзе ў Страганах жыў Віктар Заблоцкі, які пасля смерці бацькі перабраўся ў Саланец. Гаспадыняй Страганоў стала “ўдава Ганна Ігнатава Заблоцкая”, якая здала маёнтак у “арэнднае ўтрыманне суражскаму мешчаніну Сцяпану Каладніцкаму і вяземскаму купецкаму сыну Сяргею Андрэевічу Ладыгіну”⁵³. Да 1878 года, калі ўладальніцай Страганоў была ўжо Ксаверыя Рыпінская,

⁴⁸ У 1866 г. Суражскі павет быў ліквідаваны, яго тэрыторыя ўвайшла ў склад Віцебскага павета.

⁴⁹ *Инвентарь Витебской губернии Суражского уезда имени Строганов помещика Александра Заблоцкого. 1848 г.*, НГАБ, ф. 1628, воп. 1, спр. 1630, арк. 2.

⁵⁰ *Ibidem*, арк. 2, 3 адв., 22 адв.–23.

⁵¹ *Ibidem*, арк. 3 адв., 5, 7 адв.

⁵² *Ibidem*, арк. 3 адв.

⁵³ НГАБ, ф. 1430, воп. 1, спр. 33185, арк. 3–3 адв.

у маёнтку мелася ўсяго 517 дзесяцін зямлі – крыху больш за палову былога ўладання⁵⁴.

У Страганах Аляксандр Рыпінскі пачаў сістэматызаваць свой архіў, задумаўшы выдаць сабраныя за шмат гадоў фальклорныя і літаратурныя тэксты ў выглядзе *Хрэстаматыі*, змест якой вядомы сёння з апісання прафесара М. Пятуховіча⁵⁵.

Дата смерці А. Рыпінскага доўгі час заставалася невядомай. Пакуль, нарэшце, аўтару гэтых радкоў не ўдалося знайсці ў *Метрычнай кнізе аб памерлых* Віцебскага касцёла Св. Антонія наступны запіс: “1886 года лістапада 8 дня ў мызе Страганах Віцебскага павета супачыў Аляксандр Феліксаў Рыпінскі ад запалення лёгкіх. Дваранін; муж Ксаверыі Аляксандраўны з Заблоцкіх, якая засталася ўдавою; меў ад нараджэння 78 гадоў. Астанкі ягоныя віцебскі дэкан кс. Гарлеўскі пахаваў 11 лістапада 1886 года на Саланецкіх могілках”⁵⁶.

Запаленне лёгкіх, атрыманае халоднаю лістападаўскаю парою – з’ява не рэдкая. Хварэў паэт, відаць, не доўга – жонка не паспела запрасіць у аддалены маёнтак ксяндза, каб той мог далучыць паміраючага да “святых таямніц”. Для апошняга супакою цела паэта адвезлі ў маёнтак Саланец – туды, дзе хавалі сямейнікаў роду Заблоцкіх (сем гадоў раней на гэтых могілках знайшоў свой апошні супакой Віктар Заблоцкі).

Спроба адшукаць старыя могілкі поспеху не мела. Пра “панскія могілкі” ў былым Саланцы сёння ніхто нічога не ведае. На адлегласці некалькіх дзясяткаў метраў ад старой сядзібы Заблоцкіх знаходзяцца невялікія стараверскія могілкі, аднак усе пахаванні на іх былі зроблены ўжо пасля Другой сусветнай вайны. Старажылы Пяскоў паказалі месца, дзе недалёка ад вёскі некалі знаходзіліся “польскія могілкі”. Аднак старых надмагілляў там практычна няма. Частка з іх была па-варварску выкрадзена ў XX стагоддзі, нешта, магчыма, за больш чым сотню гадоў магло апынуцца пад тоўстым слоём апалай ігліцы. *Contra vim mortis non est medicamen in hortis*⁵⁷, як казалі старажытныя рымляне...

Сшыткі са Страганоў

Да 1910-х гадоў маёнтак Саланец ужо змяніў уладальніка – цяпер ён належаў Саланецкаму сельскаму таварыству⁵⁸.

Што датычыць маёнтка Страганы, то пасля смерці Ксаверыі Аляксандраўны Рыпінскай ён быў падзелены на два з паловай дзясяткі кавалкаў зямлі памерам ад 3 да 27 дзесяцін, якія да 1905 года раскупілі навакольныя сяляне. Апрача таго, 85 дзесяцін набыла сабе дваранка

⁵⁴ *Памятная книжка Витебской губернии на 1878 год...*, с. 271.

⁵⁵ М. П і я т у х о в і ч, *Рукапісы А. Рыпінскага...*, с. 218–234.

⁵⁶ *Метрическая книга Витебского костела об умерших. 1874–1893 гг.*, НГАБ, ф. 1781, воп. 26, спр. 1262, арк. 107 адв.

⁵⁷ Супраць сілы смерці ў садах няма лекаў (лац.).

⁵⁸ *Список населенных мест Могилевской губернии*, под ред. Г. Пожарова, Могилев 1910, с. 135.

Эмілія Віктараўна Хадароўская, а яшчэ 143 дзесяціны – мешчанін Яфім Іванавіч Чаравікін⁵⁹. Такім чынам, захоўваць бібліятэку і архіў паэта ні ў адным, ні ў другім маёнтку не было каму.

Тры сшыткі з падрыхтоўчымі рукапісамі А. Рыпінскага да *Хрэстаматыі*, якія ў 1929 годзе трапілі да прафесара М. Піятуховіча, маюць асобную гісторыю. Авальны штамп з надпісам *Затіосы № В.И. Бржозовский*, змешчаны на асобных старонках, хутка дазволіў устанавіць уладальніка бібліятэкі, дзе рукапіс аказаўся пасля смерці паэта. Гэта быў памешчык Уладзіслаў Іванавіч Бржозоўскі, сябра Аршанскай павятовай землеўпарадкавальнай камісіі, які жыў у маёнтку Зацёсы Любавіцкай воласці Аршанскага павета. *Памятная книжка Могилевской губернии* паведамыла, што У. Бржозоўскі быў шляхціцам, католікам, скончыў курс навук у гімназіі і быў сябрам землеўпарадкавальнай камісіі “па выбары ад землеўласнікаў”⁶⁰. У маёнтку Зацёсы Любавіцкай воласці ён меў вялікі сад з пяццю сотнямі яблынь⁶¹.

Зацёсы знаходзіліся на адлегласці ўсяго дзясятка вёрст ад Саланца Заблоцкіх. Адразу ж падумалася аб тым, навошта сябру землеўпарадкавальнай камісіі спатрэбілася набываць для свайго збору беларускамоўныя рукапісы? Няўжо гэта яшчэ адзін невядомы дагэтуль аматар беларускай пісьменнасці?

Аднак вывучэнне *Выкупного производства* на маёнтак Страганы прынесла нечаканае адкрыццё. Як высветлілася, уладальніцамі Страганоў у 1867 годзе былі “памешчыцы Ганна Ігнатаўна Заблоцкая і дачка яе Ксаверыя Аляксандраўна Бржозоўская”⁶². А гэта значыць, што да шлюбу з А. Рыпінскім Ксаверыя Заблоцкая была замужам за Бржозоўскім. Потым, відаць, яна аўдавала, пасля чаго змагла ўзяць шлюб у другі раз. Уладзіслаў Іванавіч Бржозоўскі мог быць або яе сынам, або нейкім блізкім родзічам па першым шлюбе, і рукапісы А. Рыпінскага, верагодней за ўсё, перайшлі яму ў спадчыну пасля смерці Ксаверыі Аляксандраўны.

Пасля гібелі прафесара М. Піятуховіча ў 1937 г. зніклі і рукапісы А. Рыпінскага. Толькі ў сярэдзіне 1980-х гг. машынапіс артыкула прафесара з аналізам падрыхтоўчых матэрыялаў да *Хрэстаматыі* трапіў, нарэшце, у Мінск і быў апублікаваны В. Скалабанам⁶³.

⁵⁹ *Землевладение и землевладельцы Витебской губернии в 1905 году*, под ред. А. Сапунова, Витебск 1907, с. 5, 27, 39, 40, 42, 47, 50, 52, 54, 55, 59, 64, 69, 74, 75, 77, 78, 82, 86, 89, 97.

⁶⁰ *Памятная книжка Могилевской губернии на 1910 год*, Могилев 1910, с. 286.

⁶¹ *Список садовладельцев Могилевской губернии*, сост. Б. Мельников, Могилев 1911, с. 26.

⁶² *Выкупное производство на имение Строганы Витебской губернии Суражского уезда Заблоцкой А.И. и Бржозовской К.А. Январь 1867 – декабрь 1867 г.*, РДГА, ф. 577, воп. 4, спр. 1421, арк. 3.

⁶³ В. С к л а б а н, *Новыя матэрыялы з гісторыі беларускай літаратуры XIX стагоддзя* [у:] *Шляхам гадоў*, [вып. 1], Мінск 1990, с. 212–217.

Шмат якія іншыя старонкі біяграфіі Аляксандра Рypінскага (1809–1886) усё яшчэ патрабуюць далейшага вывучэння.

Liudmila Khmialnitskaya

Unknown Facts from the Biography of Alexander Rypinski

A b s t r a c t

Basing on historical and bibliographical sources which have not been analysed so far, the author examines various aspects of the life of the poet Alexander Rypinski after his return from emigration in 1859. The analysis includes a description of a photographic studio opened and run by the poet in Vitebsk as well as his stay at the manors in Soloniec and Stragany in Vitebsk Governorate. The article addresses the life of the poet's wife, Xaveria Rypinska, née Zablocka, as well as the date of his death and the place of his burial, all of which have never been discussed up till now.